इति इदमा प्रक्रान्तस्य तेनैव तत्समानाभ्यामेतददःशब्दाभ्यां वा परामर्शो युक्तो न तच्छब्देन । यथा वा "उद्भवच्छिन्ना भूः स च पतिरपां योजनशतम्" अत्र "मिता भूः पत्यापां स च पतिरपामिति" युक्तः पाठः ।

प्रति+प्रतिरूपदेशने । "भुजगगतिप्रतिदेशितात्मतत्त्वः" भा० शा० २६७ अ०

सम्+सम्यक्कथने सम्यक्तयादेशे वाचा कथने च "अभिदूति काचिदिति संदिदिशे" माघः "ननु सन्दिशेति सुदशोदितया त्वया न किञ्चन किलाभिदधे" माघः "ददौ स दयितां भ्रात्रे मालाञ्चाग्र्यां हिरण्मयीम् । राज्यं सन्दिशत्र भोगांश्च ममार व्रणपीडितः" भट्टिः "अथ विश्वात्मने गौरी सन्दिदेश मिथः सखीम्" कुमा०।

दिश् स्त्री दिशति ददात्यवकाशं दिश–क्विन् । १आशायाम् प्राच्यादिव्यवहारहेतौ काष्ठायाम् । "क्षत्यैकमवधिं तस्मादिदं पूर्वञ्च पश्चिमम् । इति निर्दिश्यते देशो यया सा दिगिति स्मृतेति" उक्तेस्तस्या दैशिकपरत्वापरत्वा समवायिकारणत्वम् । सा चैका नित्या विभ्वी चेति "कालस्यात्मदिशां सर्वगतत्वं परमं महत्" भाषा० ।

दिक्परीक्षा च कणाद सूत्रोपस्करयोर्यथा

"इत इदमिति यतस्तद्दिश्यं लिङ्गम्" सू० । "काललिङ्गप्रकरणं समाप्य इदानीं दिग्लिङ्गप्रकरणमारभमाण आह । दिग इदं दिश्यं दिगनुमापकम् इतोऽस्मात्तरसंयुक्तसंयोगाश्रयादिदं बहुतरसंयुक्तसंयोगाधिकरणं परम् इतश्च संयुक्तसंयोगभूयस्त्वाधिकरणादिदं संयुक्तसंयोगाल्पीयस्त्वाधिकरणमपरमिति नियतदिग्देशयोः समानकालयोः पिण्डयोर्यतो द्रव्याद्भवति सा दिगित्यर्थः । न हि तादृश द्रव्यमन्तरेण भूयसां संयुक्तसंयोगानामल्पीयसां वा पिण्डयोरुपनयनायकमन्यदस्ति न च तदुपनयमन्तरेण तत्तद्विशिष्टबुद्धिः न च तामन्तरेण परत्वापरत्वयोरुत्पत्तिः न च तदुत्पत्तिं विना तद्विशिष्टप्रत्ययव्यवहारौ । न च काल एव संयोगोपनायकोऽस्तु किं द्रव्यान्तरेणेति वाच्यं कालस्य नियतक्रियोपनायकत्वेनैव सिद्धेः, अनियतपरधर्मोपनायकत्वकल्पनायान्तु काश्मीरकुङ्कुमपङ्करागं काणाटकामिनीकुचकलसं प्रत्युपनयेत् आकाशात्मनोरपि तथा परधर्मोपसंक्रामकत्वे म एव प्रसङ्गः, दिशस्तु अनियतपरधर्मोपसंक्रामकतयैव सिद्धत्वान्नातिप्रसङ्गः एवञ्च क्रियोपनायकात् कालात् संयोगोपनायिका दिक् पृथगेव । किञ्चाकाशात् पूर्वमिदम् अकाद्दक्षिणमिदम् अकात्पश्चिममिदम् अकादुत्तरमिदम् अकाद्दक्षिणपूर्वमिदम् अकादुदक्षिणपश्चिममिदम् अकात्पश्चिमोत्तरमिदम् अकादुत्तरपूर्वमिदम् अकादधस्तादिदम् अकादुपरिष्टादिदम् इत्येते प्रत्यया इत इदमितीत्यनेन संगृहीताः एतेषां प्रत्ययानां निमित्तान्तरासम्भवात् । किञ्च नियतोपाध्युन्नायकः कालः अनियतोपाध्युन्नायिका दिक्, भवति हि यदपेक्षया यो वर्त्तमानः स तदपेक्षया वर्त्तमान एव, दिगुपाधौ तु नैवं नियमः यं प्रति या प्राची तं प्रत्येव कदाचित्तस्याः प्रतीचीत्वात् एवमुदीच्यादिष्वपि वाच्यम्, यदपेक्षया सूर्योदयाचलसन्निहिता या दिक् सा तदपेक्षया प्राची यदपेक्षया सूर्यास्ताचलसन्निहिता या दिक् सा तदपेक्षया प्रतीची, सन्निधानन्तु संयुक्तसंयोगाल्पीयस्त्वं तेन च सूर्यसंयोगा अल्पीयांसो भूयांसो वा दिगुपनेयाः । एवं प्राच्यभिमुखपुरुषवामप्रदेशावच्छिन्ना दिगुदीची, तादृशपुरुषदक्षिणभागावच्छिन्ना दिक् दक्षिणा, वामत्वदक्षिणत्वे तु शरीरावयवदृत्तिजातिविशेषौ । गुरुत्वासमवायिकारणक्रियाजन्यसंयोगाश्रयो दिक् अधः । अदृष्टवदात्मसंयोगजन्याग्निक्रियाजन्यसंयोगाश्रयो दिगूर्ध्वा । एवञ्चेन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुसोमेशाननागब्रह्माधिष्ठानोपलक्षिता दश दिश इति व्यपदेशान्तरं प्राच्यादिव्यपदेशात्" उप०द०। "द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्याख्याते" सू० । दिशो द्रव्यत्वं नित्यत्वञ्च वायुपरमाणुवदित्याह । "गुणवत्त्वाद्द्रव्यत्वम् अनाश्रितत्वाच्च नित्यत्वमित्यर्थः" द० । एकत्वमतिदिशन्नाह । "तत्त्वभावेन" सू० । "दिग्लिङ्गाविशेषाद्विशेषलिङ्गाभावाच्च सत्त्वावदेकत्वं तदनुविधानादेकपृथक्त्वम्" द० । ननु यद्येकैव दिक् कथं तर्हि दश दिश इति प्रतीतिव्यवहारावित्यत आह । "कार्य्यविशेषेण नानात्वम्" सू०। "कार्य्यविशेषः कार्य्यभेदस्तेन नानात्वोपचार इत्यर्थः" द० । तमेव कार्य्यभेदं दर्शयन्नाह । "आदित्यसंयोगाद्भूतपूर्वाद्भविष्यतो भूताच्च प्राची" सू० । "प्राक् अस्यां सविता अञ्चतीति प्राची तथाच यस्यां दिशि मेरुप्रदक्षिणक्रमेण भ्रमत आदित्यस्य प्रथमं संयोगो भूतपूर्वो भविष्यन् वा सा दिक् प्राची अत्र पुरुषाभिसन्धिभेदमाश्रित्य कालत्रयोपवर्णनम्, भवति हि कस्यचित्पूर्वेद्युः प्रातरस्यां दिशि आदित्यसंयोगः प्रथमं वृत्त इतीयं प्राचीति प्राचीव्यवहारः कस्यचिदपरेद्युरस्यां आदित्यसंयोगः प्रथमं भावीत्यभिसन्धाय प्राचीव्यवहारः